

Uniwersytet Wrocławski Dziękuję Wydziału Filologicznego			(B)
Wzrost Wzrost	22-08-2022		Znacznik
Wzrost do jedn. B.3.	Sex		Symbol
Znak Bibliograficzny			

Bielsko-Biała 18.08.2021

Prof. dr hab. Tomasz Stępień
Katedra Polonistyki
Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Alli Iacovuc

Człowiek bez ojczyzny: w świetle publicystyki i wypowiedzi autobiograficznych

Bardzo obszerna praca Pani Alli Iacovuc ma zarówno aspekt teoretyczny jak i empiryczny, a kompozycyjnie dzieli się na cztery części, z których trzy mają charakter omówienia i rekonstrukcji stanu badań na określone tematy (związane z kategoriami ojczyzny, tożsamości i mentalności narodowej), a czwarta jest omówieniem badań jakościowych – wywiadów narracyjnych. Trzy pierwsze części pracy mają charakter teoretyczny i stanowią bardzo rozbudowane tło dla części praktycznej – analizy wspomnianych wywiadów.

Przyjrzyjmy się bliżej zawartości kolejnych części rozprawy. Tu warto zaznaczyć, że refleksja badawcza Doktorantki dotyczy rosyjskojęzycznego obszaru kulturowego, obejmującego państwa składające się dawniej na ZSRR (a w przywoływanych pracach dominują pozycje rosyjskojęzyczne).

We wstępie Autorka ocenia stan badań w interesującej ją problematyce, a następnie precyzuje założenia i cele rozprawy:

Niniejsza praca ma więc na celu wypełnienie pewnej luki w badaniach nad pojęciem RODINA w dyskursie kulturowym i językowym, pozwalając na wprowadzenie pojęcia fenomenu "człowieka bez ojczyzny".

Celem pracy jest przeprowadzenie analizy językowej i kulturowej pojęcia ojczyzny oraz wprowadzenie pojęcia fenomenu "człowieka bez ojczyzny" w dobie globalizacji.

Aby osiągnąć ten cel, wyznaczono następujące zadania:

1. Przeanalizowanie istniejącej literatury naukowej dotyczącej pojęcia ziemi ojczystej (w języku rosyjskim i polskim) oraz usystematyzowanie zastosowanych metod i technik analizy;
2. Określenie specyfiki pojęcia "ojczyzna" w obrębie słowiańskich pojęć kulturowych (na przykładzie języka rosyjskiego i polskiego);

3. Określenie udziału komponentu "osobistego" w strukturze pojęcia "ziemia ojczysta", aktualizującego się w okresie globalizacji oraz niestabilnej sytuacji politycznej na terytorium krajów byłego ZSRR, związanej z szeroko rozumianą migracją;
4. Sformułowanie zasad i metod analizy pojęcia "ojczyzna" w oparciu o koncepcję samoświadomości etnicznej obywateli byłego ZSRR; w tym celu przeanalizowano definicję "samoświadomości etnicznej" w dyskursie kulturowym i językowym, określając jej główne cechy;
5. Analiza reprezentacji pojęcia ojczyzny przez pryzmat szeroko rozumianej migracji XXI wieku na przykładzie krajów byłego ZSRR;
6. Określenie wzorów użycia zwrotów "nie mam ojczyzny", "nie potrafię nazwać swojej ojczyzny", "nie mam uczuć do ojczyzny", "trudno określić swoją ojczyznę" wśród obywateli/byłych obywateli byłego Związku Radzieckiego. (s.10)

Pierwszym segmentem rozprawy jest *Część teoretyczna* (tak zatytułowany jest pierwszy segment rozprawy w spisie treści wersji papierowej, bardziej sensowny jest tytuł widniejący w wersji elektronicznej - *Teoretyczne aspekty pojęcia ojczyzny*) składająca się z trzech podrozdziałów (w ich ramach występują jeszcze mniejsze całości) w której Doktorantka przedstawia pojęcia „Ojczyzna” w pracach z zakresu socjologii, kulturoznawstwa i studiów językowo-kulturowych (J. Bartmiński, A. Wierzbicka, W. N. Telia, I. Sandomirska, S. M. Tołstaja, Stanisław Ossowski i in.) Z analizowanych prac wynika że pojęcie RODINA ma specyficzne cechy, które odróżniają je od innych pojęć kulturowych. Jest pojęciem relacyjnym, a w językach słowiańskich, które mają kilka jednostek leksykalnych dla wyrażenia pojęcia ojczyzny, pojawia się opozycja sytuująca po jednej stronie "małą ojczyznę" i "przestrzeń osobistą" a po drugiej "dużą ojczyznę" - ojczyznę jako państwo (A.Wierzbicka). Szczególnie istotna jest rola postrzegającej i odczuwającej jednostki/ podmiotu bo "bez poczucia ojczyzny nie ma ojczyzny" (S. Artanowski).

Drugi podrozdział tej części rozprawy omawia pojęcie mentalności narodowej i jej związek z językiem ojczystym (W.N.Iwanow). Mentalność ujmowana jest tutaj jako system nieświadomych sposobów postrzegania świata, a język nie tylko wpływa na poczucie ojczyzny, ale może być postrzegany jako potencjalna ojczyzna.

Trzeci podrozdział pierwszej części porusza kwestię tożsamości narodowej w czasach globalizacji, a przywołani autorzy (V.O.O. Korotin)wskazują na kryzys tradycyjnie pojmowanej tożsamości narodowej i kształtowanie się tożsamości kosmopolitycznej.

Tożsamość narodowa w procesie globalizacji to temat i przedmiot drugiej części rozprawy. Tytuły kolejnych podrozdziałów dość precyzyjnie określają zagadnienia, którymi zajmuje się w tej części pracy Doktorantka. Są to kolejno *Habitus w obrębie charakteru narodowego*(ze

szczególnym uwzględnieniem splotu tożsamości płciowej i tożsamości narodowej w kontekście rosyjskiej idei narodowej); *Globalizacja a ojczyzna; Globalizacja kultury a zarządzanie tożsamością; Specyfika kształtowania się patriotyzmu w społeczeństwie rosyjskim; Wybór ojczyzny*. Autorka postrzega globalizację jako kompleks zjawisk niekorzystnych, zagrażających tożsamości narodowej i patriotyzmowi. Globalna kultura popularna nie ma charakteru uniwersalnego i neutralnego ideowo - w optyce Doktorantki (bo trudno jej głos oddzielić od głosów cytowanych autorów) *soft power* Zachodu, metoda kulturowego zawłaszczania postradzieckich państw i narodów.

Trzecia część rozprawy *Narracja jako interdyscyplinarny konstrukt metodologiczny* w szerokim kontekście ujmuje zastosowaną w części empirycznej metodologię. wraz z podrozdziałami poświęcona jest metodologii. Omawiana jest tu narracja jako interdyscyplinarny konstrukt metodologiczny we współczesnym dyskursie humanistyki i nauk społecznych. Kolejnym omawianym zagadnieniem jest wywiad narracyjny - jego koncepcje oraz sposoby badania (omawiane są tu również sposoby badania narracji ustnej/rozmowy). W dalszej toku Doktorantka omawia status językowy wywiadu narracyjnego, odnosi go również do takich pojęć jak dyskurs i gatunek, opisuje cechy rodzajowe, omawia wreszcie takie kategorie jak inicjatywa i strategia komunikacyjna. Według Doktorantki i referowanych przez nią badaczy celem wywiadów jakościowych jest ujawnienie świata życia osoby oraz jego centralnych aspektów – w rozprawie takim centralnym tematem jest ojczyzna i jej sposób pojmowania przez konkretną osobę (y). Stąd też wywiad narracyjny został wybrany jako główna metoda do późniejszej analizy empirycznej (rozumienie różnych aspektów – racjonalnych i emocjonalnych - pojęcia ojczyzny; wpływ obecności/nieobecności ojczyzny na życie respondentów).

Jak już wspominałem wcześniej czwarta część pracy ma charakter empiryczny. W tej części rozprawy zaprezentowano analizę 15 wywiadów narracyjnych o charakterze biograficznym, przeprowadzonych przez Doktorantkę. Wszystkie wywiady łączy temat przewodni – pojęcie ojczyzny i jego różne aspekty. Przy doborze respondentów Doktorantka przyjęła następujące kryteria. Po pierwsze : indagowana osoba powinna mieć swojej biografii życie w co najmniej trzech krajach (przy czym kraj urodzenia, kraj stałego zamieszkania i kraj obecnego pobytu muszą się różnić). Po drugie: biegła znajomość języka rosyjskiego (w większości przypadków był to język ojczysty respondentów), w którym prowadzone były wszystkie wywiady. Po trzecie: związek osoby badanej, w mniejszym lub większym stopniu, z ZSRR. Ten aspekt pozwolił ocenić wpływ ideologii ZSRR oraz fakt jego rozpadu i dalszej historii niepodległych

już byłych republik Związku Radzieckiego na rozumienie przez respondentów pojęcia ojczyzny. W badaniu wzięło udział 14 osób w wieku od 25 do 70 lat. W wypadku ostatniego, piętnastego wywiadu mamy do czynienia z autoetnografią - Doktorantka sama opowiada swoją historię jako respondentka, ujawniając zarazem osobistą motywację. Skomplikowana genealogia i biografia Autorki okazuje się być główną przyczyną badań dotyczących różnych sposobów rozumienia pojęcia ojczyzna.

Wnioski Doktorantki z przeprowadzonych badań prezentują się następująco – pozwólmy sobie na dłuższy cytat(nb. te wnioski z całej rozprawy, podobnie jak streszczenie pojawiają się na początku pracy)

1. Ojczyzna jest niezależna od tożsamości narodowej. W czasach globalizacji tożsamość narodowa przeżywa kryzys. Pragnienie danego narodu, by zachować swoją tożsamość, stopniowo zanika w wyniku procesów ujednociania przez kulturę masową. Międzykulturowość przyczynia się także do zacierania granic między narodami w świadomości jednostek.
2. Mentalność i język ojczysty mogą ulec zmianie. Rozumienie świata, podobnie jak przyzwyczajenia, może się zmieniać pod wpływem czynników zewnętrznych. Najczęściej jest to spowodowane przeprowadzką do innego kraju, w którym mentalność jest inna niż ta, do której dana osoba jest przyzwyczajona. Odmienność nowej kultury wpływa na postrzeganie świata, stwarzając możliwość spojrzenia na otaczający świat z perspektywy nowego miejsca (ludzi, kultury), przecież mentalność w dużej mierze zależy od warunków społecznych. To samo dotyczy języka ojczystego, który może ustąpić miejsca językowi obcemu. Jeśli nowy język jest stale używany, świadomość jednostki może zostać zmieniona poprzez opanowanie języka obcego. Zmienia się indywidualny obraz świata. Baza percepcyjna w drugim języku zostaje i rozwinięta, a tym samym kształtuje się świadomość drugiego języka. W ten sposób jednostka może oddalić się od swojej mentalności narodowej.
3. Język może być ojczyzną. Język określa charakter myślenia. Za pomocą języka ojczystego można zachować genetyczny związek z całą historią istnienia swojej kultury. Jest to wyraźnie widoczne na przykładzie ZSRR, w czasach którego polityka językowa była jednym z centralnych elementów polityki narodowościowej. Język był nie tylko środkiem komunikacji, ale także podstawą myślenia i istnienia człowieka. Po rozpadu Związku Radzieckiego, gdy pewna osoba nie potrafi nazwać swojej ojczyzny (z różnych przyczyn) bądź w przypadku braku więzi z państwem, w którym mieszka, może swoją ojczyzną nazwać język, który w bezpieczny sposób daje poczucie przynależności do kultury.
4. Przyroda może być ojczyzną. Ojczyzna to przeżyta i doświadczona całkowita więź z miejscem, z jego klimatem, z jego krajobrazem, wraz z duchową bliskością. Jest rzeczą naturalną, że człowiek jest istotą społeczną, żyje i rozwija się w społeczeństwie, ale jest także częścią natury, bez której i poza którą nie może istnieć. Brak więzi z konkretnym państwem może się opłacać związkiem z naturą.
5. Obecność(lub nieobecność) ojczyzny zależy od sposobu postrzegania jej przez konkretną osobę. Bez poczucia ojczyzny, ojczyzna nie istnieje. To właśnie postrzeganie ojczyzny nadaje jej miejsce (lub go nie nadaje) w życiu jednostki. Pojęcie *ojczyzna* ma charakter empiryczny, oparty na subiektywnych odczuciach i opiera się przede wszystkim na osobistych doświadczeniach, na pewnego rodzaju duchowej więzi, która pojawia się w trakcie życia.

To właśnie obecność lub brak takiej więzi decyduje o ojczyźnie danej osoby. Ojczyzny nie wyznacza niewypowiedziane prawo, ale decyduje o niej obecność osobistej więzi emocjonalnej.

6. Możliwe jest nieposiadanie ojczyzny. Bez poczucia ojczyzny, ojczyzna nie istnieje. Ojczyzna jest obiektywno-subiektywnym doświadczeniem kulturowym. Doświadczenie może pokazać konkretnej osobie, że nie czuje się ona związana z żadnym krajem w swojej biografii. Związek emocjonalny jest fundamentalny dla ojczyzny i jeśli dana osoba nie nawiązała go z żadnym miejscem czy krajem, nie można jej przypisać żadnego miejsca, które można by nazwać jej ojczyzną.

7. Można wybrać ojczyznę. Przecież bez poczucia ojczyzny, ojczyzna nie istnieje. Często ojczyzna jest wyborem racjonalnym, a niekoniecznie określoną dyrektywą. Ojczyzna nie jest stałym pojęciem, ale może być pojęciem nabytym, w zależności od wyboru i konkretnej sytuacji. Zatem można ją wybrać, bazując na własnych doświadczeniach, uczuciach i poglądach. Wyborowi sprzyja własne doświadczenie, zdobywane przez daną osobę w trakcie całego swego istnienia na terenie różnych państw, w których żyje. Oznacza to, że mając więź z którymś państwem z własnej biografii, jednostka może wybrać, z którym państwem czuje tę więź w takim stopniu, by nazwać owe ojczyzną. (s.14-17)

W finale podsumowano wyniki i wskazano na perspektywy dalszych badań. Szczególnie interesujące – zdaniem Doktorantki - byłoby prześledzenie, jak zmienia się rozumienie ojczyzny po konsekwencjach pandemii i agresji Rosji na Ukrainę w 2022 roku.

Praca Pani Alli Iacovuc ma charakter interdyscyplinarny (Autorka omawia i wykorzystuje w swoim dyskursie prace z socjologii, filozofii, antropologii, lingwistyki i – pewnym zakresie – literaturoznawstwa), w ramach jej wywodu pojawiają się wyniki własnych badań ilościowych (są również ankiety przeprowadzane na potrzeby rozprawy) i wnosi istotny wkład w badania nad funkcjonowaniem kategorii pojęcia ojczyzna (brak ojczyzny i wybór ojczyzny) w ponowoczesności, w okresie globalizacji i unifikacji kultury masowej. Wspomniana wyżej interdyscyplinarność jest tyleż zaletą, co wadą pracy. Dokładne referowanie stanu badań (bo do tego sprowadzają się zasadniczo trzy pierwsze części pracy) z różnych dyscyplin humanistycznych oraz częste powtórzenia przywoływanych wcześniej tez i konstatacji nadmiernie powiększa objętość rozprawy i przytłacza tą objętością najbardziej wartościową część rozprawy – jakościowe badania empiryczne.

Nie do końca jest dla mnie również jasny sam tytuł pracy – chodzi konkretnie o termin „publicystyka”. W języku polskim termin ten oznacza dyskurs medialny, dotyczących istotnych dla społeczeństwa kwestii, w którym biorą udział dziennikarze, intelektualiści, eksperci z różnych dziedzin, politycy – nie ma on charakteru naukowego, ale często wyraźne nacechowanie ideologiczne. Doktorantka omawia przede wszystkim teksty naukowe z różnych

dysejplin humanistycznych, niektóre z nich mają wyraźne nacechowanie ideologiczne (jak prace Iwana Ilina, ulubionego filozofa Putina, w Polsce uważanego za faszystę), ale jest ich za mało, aby wyodrębnić korpus „publicystyczny.”

Pracy przydałaby się staranniejsza redakcja językowo-stylistyczna - dość często pojawiają się literówki, czasami również błędy gramatyczne i usterki stylistyczne (widać to choćby w cytowanych fragmentach pracy) oraz merytoryczna (usunięcie powtórzeń, skrócenie całości)

Mimo wszystkich zastrzeżeń, które pojawiły się wyżej, kompetencje badawcze Doktorantki i samą rozprawę oceniam pozytywnie. Na uwagę zasługuje wkład pracy włożony w zaprojektowanie, przygotowanie, opracowanie i przeprowadzenie badań empirycznych (wywiady i ankiety) oraz analiza i interpretacja ich wyników. Warto podkreślić szeroką wiedzę Autorki z zakresu humanistyki i nauk społecznych – w rozprawie analizowane są prace polskie, niemiecko- angielsko i rosyjskojęzyczne.

Konkludując, uważam pracę za cenne merytorycznie i metodologicznie przedsięwzięcie badawcze, w znacznym stopniu poszerzające wiedzę o współczesnym rozumieniu pojęć ojczyzna, patriotyzm, tożsamość narodowa. Ważny jest również dla mnie antropologiczny aspekt pracy – pokazanie na konkretnych przykładach skomplikowanych losów ludzkich poddanych ciśnieniu historii w zglobalizowanej ponowoczesności.

Oświadczam, że praca Pani mgr Alli Iacovuc spełnia wymogi dysertacji doktorskiej, wnoszę zatem o skierowanie rozprawy do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Tomaz Hru